УДК 371.214.41=512.145

Ә.Р. Мотыйгуллина

ЗАМАНЧА «ӘЛИФБА»
(Туган тел (татар теле). Әлифба. 1 нче сыйныф: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен) / М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина, О.Р. Хисамов. – Казан: Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе нәшрияты, 2023. – 128 б. китабына бәяләмә)

В статье рассматривается опыт работы по разработке современного учебника «Алифба» (Букварь) для изучающих татарский язык как родной. Рецензент обращает внимание на обобщённое изложение в книге ключевых сведений об обучении детей грамоте, о формировании у обучающихся навыков чтения и письма на родном (татарском) языке, логике изучаемого материала, использовании родного языка как средство общения, познания мира и усвоения культуры татарского народа, которые определяются как система учебно-практических задач.

Ключевые слова: алифба (букварь), обучение грамоте, современный учебник, навыки чтения и письма, средство общения, коммуникативная компетения.

The article examines the experience of developing a modern textbook «Alifba» for those studying Tatar as a native language. The reviewer draws attention to the generalized presentation in the book of key information about teaching children to read and write, about the formation of students' reading and writing skills in their native (Tatar) language, the logic of the material being studied, the use of the native language as a means of communication, knowledge of the world and assimilation of the culture of the Tatar people, which are defined as a system of educational and practical tasks.

Keywords: alifba, literacy training, modern textbook, reading and writing skills, means of communication, communicative competence.

Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтында башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен (татар телен туган тел буларак өйрәнүче 1 нче сыйныф укучылары өчен) «Туган тел (татар теле). Әлифба» дип исемләнгән дәреслек (Авторлары – М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина, О.Р. Хисамов) дөнья күрде. Яңа буын әлифба урта (тулы) гомуми белем бирү оешмаларының башлангыч белем бирү этабында, Федераль дәүләт белем бирү стандартларына нигезләнеп, Федераль белем бирү программасында күрсәтелгән гомуми белем бирү нәтиҗәләренә куелган таләпләргә туры китереп эшләнгән. Әлеге дәреслек әлифбадан уку әсбабы, укытучы китабы, эш дәфтәре, әлифбаның электрон дәреслеге белән берлектә тулы уку-укыту методик

комплектын тәшкил итә. Гомумән, авторлар тарафыннан язылган 1–11 сыйныфлар өчен «Туган тел (татар теле)» дәреслекләре, тулы бер линия булып, Федераль исемлеккә кергән.

Әлифбаның эчтәлегенә килгәндә, тематик материал үзара бәйләнгән ике зур лексик темага («Мин», «Тирә-як, көнкүреш») берләштереп бирелгән: *Белем бәйрәме, танышу, мәктәп, дуслар, өй, Татарстан, Казан, Әлмәт шәһәрләре, дуслык, яраткан уеннар, туган як табигате һәм аның белән горурлану, туган илне ярату, саклау* һ. б. Тематик блок укучыларның сөйләм телен үстерүгә юнәлтелгән, ягъни үзара хөрмәт һәм ышаныч атмосферасын саклау максатыннан, укучыны татар халкының әхлакый нормалары белән таныштыру, башка милләт вәкилләренең тормышы һәм мәдәнияте турында сөйләү күздә тотылган. Авторлар сөйләм калыбына нигезләп язу осталыгы булдыруны максат итеп куялар, көндәлек аралашуга бәйле сөйләм этикеты үрнәкләре белән һәрдаим таныштыралар.

Әлифбада татар алфавитындагы хәрефләр сөйләмдә кулланылыш ешлыкларына нигезләп тәкъдим ителгән: *а, л, м, ә, н, и, т, р, с, у, б, й, д, к, ү, ө, г, ы, е ([йы], [йэ], [э]), ё, җ, ч, в, ң, о, х, һ, з, п, ф, ж, ш, ц, щ, ъ, ь, э* (татар-рус сүзләрендә), *ю, я*.

Мәсәлән, *Аа* хәрефенә тукталып үтик. Авторлар алдагы дәресләрдә аваз, сузык һәм тартык авазлар турында булган мәгълүматны бер калыпка салып тәкъдим итәләр. Һәр дәресне таблицага урнаштырылган татар алфавиты ярдәмендә башлыйлар һәм яңа өйрәнгән хәрефләр белән тулыландырып баралар. Беренче дәрестән алып *аваз, хәреф* төшенчәләрен аеру, [а] авазы һәм аның язудагы билгесе *а* хәрефе турында мәгълүмат бирү; [а] авазы татар сүзләренең беренче иҗегендә олаштырып, [о] авазына охшатып әйтелүенә игътибарны юнәлтү; *а* хәрефен кушып укырга, язарга өйрәтү; доктор Айболит ярдәмендә укучыларның бәйләнешле сөйләм телен үстерүгә зур игътибар бирелә [Туган тел..., б. 14].

Лл (эль) хәрефен өйрәнә торган икенче дәрестә, темаара бәйләнеш сакланган: *а-а, ла-ла-ла, а-ла*. Авторлар тыңлап аңлауга ([л] авазының сүзнең кайсы урынында урнашуын ачыклауга), аваз белән хәрефне аерырга өйрәнүгә, хәрефләрне кушып укуга (*ал, ла, ла-ла, ал-ла*), телдән эшләүгә (ике рәсем ярдәмендә җөмлә төзеп әйтә белүгә), бер өйрәнелмәгән хәреф кергән сүзләрне рәсем ярдәмендә әйтеп бирүгә, эш дәфтәре белән эшләүгә, хәрефләрне кушу элементларын белүгә, *Лл* (эль) хәрефен язарга өйрәнүгә игътибарны юнәлтәләр [Туган тел..., б. 15–16]

Хәрефләр саны арта барган саен, әлеге әлифбада эш төрләре дә үзгәреп тора: хәрефләр белән бәйле бирелгән рәсемнәр һәм алар белән эш төрләре, сүзләрне иҗекләп укуга бәйле эш төрләре бирелә, текстларны тыңлау, сүзлек эше, сорауларга җавап бирү, төрле биремнәр, табышмакның җавапларын табу, башваткычлар чишү һ. б. урын ала. Шул ук вакытта авторлар 1 нче сыйныф укучыларына татар теленең үзенчәлекле авазларын әйтергә өйрәнү, сузык авазларны

татар һәм рус телләрендә чагыштырып карау кебек төрле биремнәр дә тәкъдим итәләр:

1) *Ук – ук, кул – кул* сүзләрен бер-берегезгә әйтеп карагыз. *Уу* һәм *Үү* сузыкларын әйткәндә аерма бармы? [Туган тел..., б. 48]

2) *Оныт – онык, герой – орден, ылыс – кыр – сабын, тыл – сыр – посылка* сүзләрен бер-берегезгә әйтеп карагыз. Татар һәм рус телләрендә *Оо* сузыгын әйткәндә аерма бармы? [Туган тел..., б. 58]

3) *Савыт – авыл, ваза – вагон* сүзләрен бер-берегезгә әйтеп карагыз. Татар һәм рус телләрендә *в* тартыгын әйткәндә аерма бармы? [Туган тел..., б. 66].

Дөрестән дә, 1 нче сыйныфтан ук бала *в* хәрефенең әйтелешендәге аерманы (ирен-ирен [w] тартыгын һәм ирен-теш [в] тартыгын белдергәнне) тоемларга, сизәргә тиеш: *Вәсилә – Василий, савыт – завод*.

Авторлар бер тартык аваз белән генә аерылып торган сүзләрне уйларга, эзләргә өйрәтәләр: *малай – бабай* (35 б.), *көн – төн* (51 б.), *гөл – көл, суган – туган, тага – кага* (54 б.), *болын – колын* (72 б.) һ. б.

Дәреслектә тәкъдим ителгән күнегүләрдә әйтелешләре охшаш, ләкин язудагы билгеләре белән генә аерылып торган сүзләр дә бар. Мондый күнегүләр укучыларның сүз запасын арттыра гына: *җиләк – чиләк, җәй – чәй* (63 б), *дала – тала* (43 б.), *тага – дага* (54 б.).

«Туган тел (татар теле). Әлифба» дәреслегендәге сүзләргә хәрефләр өстәп, яңа сүзләр ясарга кушылган күнегүләр дә бик отышлы: *ми – мин* (22 б.), *ук – тук* (45 б.), *авыл – давыл* (66 б.), *ак – вак* (66 б.), *аң – таң, иң – миң* (69 б.), *ур – Нур* (31 б.), *бала – балан* (33 б.) Алар арасында охшаш әйтелешле сүзләр уйлап табарга өйрәткән күнегүләр дә бар: *бай – бабай* (35 б.), *Раил – Раилә, Әмин – Әминә* (41 б.), *дус – Илдус* (42 б.), *көл – көлә*, *көй – көйлә* (51 б.), *Сылу – Айсылу* (57 б.) һ. б. Бирелә укучы бер сузык аваз белән генә аерылып торган сүзләрне эзләргә, уйлап табарга өйрәнә: *кул – кул, курка – куркә* (47 б.) һ. б.

Дәреслек авторлары интонация белән эшләүгә, аеруча санау интонациясенә зур игътибар бирәләр: *Әти – Наил. Әни – Наилә.* (26 б.); *Рамил – татар. Тарас – рус.* (27 б.); *Бу – әби. Бу – бәби* (34 б.)*; Исай – Нурлаттан, Миран – Сарманнан* (41 б.)*; Камил, Камилә – дус, тату балалар.* (46 б.) *Мөнир, Тимур – дуслар.* (52 б.) һ. б. Сорау һәм өндәү билгеләре куелган җөмләләрне укырга өйрәнәләр: *Әминә нәни. Ә мин?* (22 б.) *Мин Татарстаннан. Ә син?* (30 б.) – *Сәлам, Динә! – Сәлам, Илдус!* (43 б.) һ. б. Дәреслектә сузык һәм тартык авазларны, калын һәм нечкә сузыкларны аерырга, сүзләрне иҗекләргә бүләргә өйрәнүгә кагылышлы мисаллар да җитәрлек: *ла – лә, ма – мә, та – тә, на – нә; ли – ми – ни, лу – му – ну; ә-нә, а-ла, ла-лә, ал-ма* һ. б.

Яңа буын татар әлифбасында кечкенә генә текстлар белән эш үзәккә алынган. Бу төр эшләр 1–4 нче сыйныфлар өчен туган тел

(татар теле) дәреслекләрендә дә дәвам итә. Татар алфавитын тулысынча өйрәнеп бетергәннән соң, уку, сөйләм телен баету өчен 6 дәрес бирелгән. Аларда төрле текстларны (әдәби әсәрләрдән өзекләр, шигырьләр, әкиятләр) уку, укыган текстның эчтәлегенә караган төрле биремнәр белән эшләү тәкъдим ителгән. Дәреслекне төсле рәсемнәр белән тулыландырылган татар алфавиты йомгаклый [Туган тел..., б. 100–101].

Коммуникатив компетенция формалаштыруны күздә тотып эшләнгән яңа буын «Туган тел (татар теле). Әлифба» китабы (Авторлары – М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина, О.Р. Хисамов) укучылар, укытучылар өчен генә түгел, әти-әниләр өчен дә гади, аңлаешлы булуы белән аерылып тора.

Әдәбият

Туган тел (татар теле). Әлифба. 1 нче сыйныф: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен) / М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина, О.Р. Хисамов. Казан: Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе нәшрияты, 2023. 128 б.

Мотыйгуллина Әлфия Рухулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, Идел буе дәүләт физик культура, спорт һәм туризм университеты доценты